

О.О. Михайлов,
магістр права
(Київська державна Академія водного транспорту
ім. Гетьмана Петра Конашевича – Сагайдачного)

Об'єктивні та суб'єктивні ознаки правовідносин

Ключові слова: *правовідносини, ознаки правовідносин, об'єктивні ознаки правовідносин, суб'єктивні ознаки правовідносин.*

Правові відносини (правовідносини) є одним з найважливіших правових явищ у юридичній практиці та одним із найскладніших понять у правовій науці. Свідченням цього є хоча б те, що в науковій юридичній літературі свого часу обґрунтовувалась думка, згідно якої теорія права за своєю сутністю кінець кінцем фактично є теорією правовідносин [1]. Ця обставина обумовлює той факт, що весь комплекс питань, пов'язаних з правовідносинами, — формулювання самого поняття правовідносин, визначення їх змісту, ознак та видів — практично постійно знаходяться у полі зору вітчизняної і зарубіжної юридичної науки.

Слід підкреслити, що проголошення України правовою державою та конституційне закріплення принципу верховенства права вимагають подальшого глибокого і різнобічного дослідження фундаментальних проблем правознавства, до яких належать і питання, пов'язані з теорією і практикою правовідносин. Останнє обумовлюється тим, що значна частина суспільних відносин регламентується нормами права, а їх приписи у багатьох випадках можуть реалізовуватись виключно в межах правових відносин. Тому від вір-

ного теоретичного обґрунтування ознак, поняття, сутності, змісту, складу та інших характеристик і властивостей правовідносин багато у чому залежить ефективність правової регламентації і дії права в усіх сферах суспільних відносин.

Чільне місце у дослідженнях, що так або інакше пов'язані з правовідносинами, посідає проблема визначення загальних ознак правових відносин як одного із основоположних правових явищ. При цьому слід мати на увазі, що ці ознаки повинні бути притаманними всім без винятку правовідносинам незалежно від їх видових та інших особливостей.

При цьому основоположною вихідною позицією є розуміння правовідносин як специфічних відносин між людьми, що виникають на певній стадії розвитку суспільства. У процесі своєї життєдіяльності у суспільстві людина повсякденно вступає у відносини з іншими людьми та їх об'єднаннями. Метою таких відносин є створення, оволодіння або використання тих або інших соціальних благ, тобто певними предметами, відносинами, явищами, що сприяють або є інструментом задоволення певних індивідуальних або колективних інтересів та потреб. З метою забезпечення їх результативності ці відносини упорядковуються, тобто врегульовуються цілою системою соціальних норм. Суспільні відносини, що мають найважливіше значення для їх учасників та для суспільства у цілому, регламен-

туються нормами права, тобто стають правовими суспільними відносинами або правовідносинами. Таким чином, правові відносини як специфічні суспільні відносини, врегульовані нормами права, є явищем історичним і можуть виникати та здійснюватись лише між людьми та їх об'єднаннями.

Виходячи з викладеного, відправними засадами для визначення основних ознак правових відносин виступають такі їх принципи особливості:

– правові відносини є різновидом суспільних відносин, тобто відносин, що виникають і здійснюються між людьми та їх об'єднаннями, організованими у суспільство;

– на відміну від інших відносин, правові відносини є суспільними відносинами, що врегульовані нормами права як особливим видом соціальних норм;

– для правових відносин є обов'язковим взаємозв'язок (взаємокореспондування) юридичних прав і обов'язків їх суб'єктів (сторін).

Грунтуючись на викладених вище вихідних позиціях, у сучасній вітчизняній науковій юридичній літературі практично одноманітно визначаються основні ознаки, що відрізняють правові відносини від інших суспільних відносин [2].

Перш за все, правовідносини — це відносини у суспільстві, що нерозривно пов'язані з нормами права, які тією чи іншою мірою їх регламентують.

Відносини між людьми у суспільстві виникають і здійснюються відповідно до певних правил їхньої поведінки, що містяться в різних елементах системи соціальних норм (звичаї, норми моралі, релігійні норми тощо). Найважливіші з точки зору держави відносини між людьми та їх об'єднаннями врегульовуються нормами права, а тому виникають і здійснюються між передбаченими нормами права суб'єктами на підставах і за процедурами, що передбачені у приписах норм права. Виходячи з цього, є всі підстави говорити про те, що норми права, закріплюючи

взаємні права й обов'язки певних суб'єктів, конструюють своєрідний правовий сценарій, абстрактно-правовий образ певних правовідносин. Цей образ знайшов своє відображення у понятті юридичного змісту правовідносин, під яким розуміють усю сукупність закріплених у нормах права взаємних прав та обов'язків суб'єктів тих або інших конкретних правовідносин.

Слід також враховувати, що існує значна кількість суспільних відносин, які регламентуються одночасно нормами права та іншими соціальними нормами (звичаями, нормами моралі, традиціями, корпоративними нормами тощо). Така ситуація на практиці призводить до певних особливостей у вигляді конкуренції соціальних норм при їх впливі на поведінку конкретних суб'єктів. Це може суттєво вплинути на ефективність реалізації приписів норм права, а тому можливість виникнення такої ситуації вкрай доцільно враховувати як у процесі правотворчості, так і у правореалізуючій діяльності. При цьому можливі такі варіанти:

а) вимоги норм права співпадають з вимогами інших соціальних норм. Така ситуація сприяє реалізації вимог правових норм, підвищує їх ефективність;

б) вимоги норми права не мають загального предмета регулювання, є взаємно нейтральними. У цьому випадку вимоги інших соціальних норм ніяк не впливають на ефективність реалізації норм права і не утруднюють їх реалізацію;

в) вимоги норм права та приписи інших соціальних норм за своїм змістом протирічать одна одній. Такий варіант утруднює (і у певних випадках суттєво) реалізацію правових приписів, негативно впливає на рівень їх ефективності.

Таким чином, зв'язок правових відносин з правом знаходить свій прояв у тому, що підстави виникнення, зміни й припинення, процедура та стадії здійснення вказаних відносин регламентуються нормами права.

Регулююча дія права на відносини між людьми у суспільстві проявляється

у тому, що воно у своїх приписах моделює обов'язкову, бажану або можливу поведінку суб'єктів суспільних відносин. Така регламентація здійснюється через надання у правових приписах одним суб'єктам суспільних відносин можливостей певної поведінки (суб'єктивних прав), з якими нерозривно пов'язується покладання на інших суб'єктів необхідності поводити себе певним чином (юридичних обов'язків).

При цьому однак не слід абсолютизувати можливості права в регулюванні суспільних відносин. Дія права на них зумовлюється цілим рядом чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру, основними з яких є:

- напрями та рівень економічного розвитку суспільства;
- особливості соціальної структури суспільства;
- рівень стійкості існуючих суспільних відносин і тенденції їх розвитку;
- рівень авторитету права у суспільстві і пов'язаний з цим рівень правової культури громадян і посадових осіб;
- рівень визначеності предмета, способів і типів правового регулювання.

Таким чином, право у змозі реально та ефективно діяти на суспільні відносини лише за умови, що його приписи відповідають наведеним та ряду інших об'єктивних та суб'єктивних факторів життя суспільства.

Другою особливістю правовідносин як специфічного виду суспільних відносин є те, що вони можуть виникати, змінюватись і припинятись лише між суб'єктами, які пов'язані між собою взаємними юридичними правами і обов'язками.

Зміст цієї особливості виявляється у тому, що закріплені у правових приписах права (можлива поведінка) і обов'язки (необхідна поведінка) суб'єктів (сторін) правовідносин взаємокореспондують одне одному: праву одного суб'єкта правовідносин (уповноваженої сторони) поводити себе певним чином або вимагати певної поведінки від інших суб'єктів, за-

вжди відповідає (кореспондує) обов'язок іншого суб'єкта (зобов'язаної сторони) сприяти вчиненню вказаної поведінки уповноваженого або скорегувати свою поведінку відповідно до вимог уповноваженої сторони.

Встановлені у правових нормах права і обов'язки суб'єктів правовідносин визнаються, підтримуються і гарантуються державою і тому набувають здатності бути втіленими у повсякденну практику саме виходячи з їх правової взаємообумовленості та взаємокореспондування. Таким чином, правові відносини завжди мають дво- (наприклад, купівля-продаж) або багатосторонній (наприклад, розгляд справи у суді) характер. Уповноважена сторона (сторони) володіє чітко визначеними у нормах права можливостями здійснювати певну поведінку (правами), а на зобов'язану сторону (сторони) норми права покладають необхідність здійснювати певну поведінку (обов'язки), яка кореспондує відповідним правам уповноваженої сторони.

Для забезпечення стабільності та реальності здійснення взаємно кореспондуючих прав та обов'язків сторін правовідносин, норми права передбачають можливість виникнення юридичної відповідальності як для уповноваженої сторони (за перевищення меж встановленої можливої поведінки, за реалізацію цих можливостей з порушенням встановленої процедури тощо), так і для зобов'язаної сторони (за невиконання або несумлінне виконання діянь, що становлять зміст встановленої для неї необхідної поведінки).

Складність суспільних відносин, які врегульовуються правом, та обумовлена цим значна кількість правових норм, які регламентують підстави виникнення, склад і зміст конкретних відносин, може призводити до того, що взаємне кореспондування закріплених у правових нормах прав та обов'язків сторін правовідносин на практиці має досить складний характер.

Така складність, перш за все, виявляється у тому, що у значній кількості конкретних правовідносин кожна із сторін правовідносин володіє стосовно одна одної комплексом взаємних прав та обов'язків. Наприклад, у такому розповсюдженому у повсякденній практиці правовідношенні, як купівля-продаж, кожна з його сторін — продавець, покупець — має стосовно одна одної як права, так і обов'язки. Така ж картина вбачається і при розгляді прав і обов'язків учасників судового засідання тощо. Відповідно до цього, норми права передбачають можливість виникнення, на вказаних вище підставах, юридичної відповідальності для кожної із сторін.

Серед ознак правових відносин широке визнання у науковій літературі отримала і вказівка на те, що правовідносини є такими суспільними відносинами, що залежать виключно від свідомої вольової діяльності людини. Головним аргументом, що обґрунтовує вказану точку зору, виступає твердження про те, що правовідносини не можуть виникати, не проходячи через свідомість людей: норми права не можуть вплинути на людину, на її поведінку доти, доки зміст норм права не буде усвідомлений людьми, не стане частиною їх правосвідомості [3].

Викладена позиція з необхідністю приводить до висновку про те, що правовідносини виникають і здійснюються лише тоді, коли норми права, що регламентують певні суспільні відносини, усвідомлюються всіма його учасниками (суб'єктами, сторонами). Однак достатні підстави для беззастережного сприйняття такого положення відсутні, і воно потребує певного уточнення, яке полягає у наступному.

Слід погодитись з тим, що у більшості випадків суб'єкти суспільних відносин усвідомлюють закріплені за ними права і обов'язки та відповідно кореспондуючі обов'язки і права інших суб'єктів. На цій основі, з метою реалізації взаємно кореспондуючих юридичних прав і обов'язків, на підставах і відповідно до встановле-

ної нормами права процедури, суб'єкти вступають між собою у відносини, які і є правовими. Однак у той же час у реальному житті можна спостерігати значну кількість випадків, коли суб'єкти конкретних відносин не лише не усвідомлюють змісту норм права, що регламентують ці відносини між ними, але й взагалі не знають про існування таких правових приписів. Саме існування таких ситуацій й обумовило виникнення і безумовне втілення у юридичну практику загальновизнаного правового принципу, відповідно до якого незнання закону не звільняє від відповідальності за його порушення. У таких випадках виникають, перш за все, охоронні правовідносини, пов'язані з притягненням правопорушників до юридичної відповідальності, хоча навіть саме існування норми права, а отже і можливість її порушення та виникнення охоронних правовідносин певні суб'єкти сумлінно не усвідомлювали. Отже, тут ми маємо справу з правовідносинами, що виникають не у зв'язку з усвідомленням всіма його учасниками відповідних правових норм, а завдяки знанню і усвідомленню цих норм суб'єктами, до компетенції яких належить забезпечення належного рівня правопорядку.

З викладеного вбачається, що вольовий, свідомий характер правовідносин полягає не у тому, що ці відносини усвідомлюються виключно саме учасниками цих відносин. У ряді випадків свідомий характер правовідносин обумовлений тим, що вони хоча і не усвідомлюються усіма суб'єктами, які в них вступають, але є результатом свідомого волевиявлення суб'єктів, від діяльності яких залежить можливість здійснення дій, свого роду “запуску” юридичних фактів, що тягнуть за собою виникнення певного охоронного правовідношення. Така ситуація, в основному, притаманна управлінським правовідносинам.

Враховуючи особливості прояву наведених основних ознак правовідносин, вбачається можливим і доцільним поділити їх на дві групи: об'єктивні та суб'єктивні.

До об'єктивних ознак правовідносин можна віднести, по-перше, їх нерозривний зв'язок з правом та, по-друге, взаємокореспондування прав і обов'язків суб'єктів правовідносин. Об'єктивність цих ознак проявляється стосовно суб'єктів правовідносин і полягає у наступному: існування правових норм, що регламентують певні суспільні відносини, зміст і порядок реалізації взаємних юридичних прав і обов'язків суб'єктів таких відносин, не залежать від їхньої свідомості, а є проявом волі відповідних правотворчих органів держави.

Як суб'єктивну ознаку правовідносин можна розглядати залежність правовідносин від волі певних їх суб'єктів. Адже якщо відповідний суб'єкт за наявності правових підстав не виявить (сумлінно або несумлінно) свою волю, спрямовану на виникнення правовідносин, останні виникнути не зможуть.

На нашу думку, розгляд і оцінка конкретних правовідносин з точки зору об'єктивних та суб'єктивних ознак сприятиме їх поглибленому розумінню та ефективному здійсненню.

Список літератури:

1. Див., наприклад: *Сабо И.* Основы теории права. — М.: “Прогресс”, 1976. — С. 108.
2. Див., наприклад: Загальна теорія держави і права / За ред. проф. В.В.Копейчикова. — К.: Юрінком, 1997. — С. 190; Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. — Том 2. — М.: Зерцало. — С. 269–270; *Скакун О.Ф.* Теория государства и права. — Х.: Консум, 2000. — С. 374–375; *Ткаченко Ю.Г.* Методологические вопросы теории правоотношений. — М.: Юридическая литература, 1980. — С. 95; Юридичний словник / За ред. проф. В.Г.Гончаренка. — К.: Форум, 2005. — С. 327; Теорія держави і права / За ред. С.Л.Лисенкова. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — С. 248; Юридичні терміни. Тлумачний словник / За ред. проф. В.Г.Гончаренка. — К.: Либідь, 2003. — С. 219; та ін.
3. Див., наприклад: *Скакун О.Ф.* Теория государства и права. — Х.: Консум, 2000. — С. 375.

РЕЗЮМЕ

На основании рассмотрения основных признаков, характеризующих правоотношения как особый вид общественных отношений, обосновывается вывод о теоретической и прикладной целесообразности деления основных признаков правоотношений на объективные и субъективные.

SUMMARY

The conclusion about the theoretical and practical advisability of dividing basic features of legal relationships into objective and subjective ones is grounded in the article. The basic features characterizing legal relationships are taken by the author as the ground for the conclusions.

Рекомендовано кафедрою теорії та історії держави і права

Отримано 08.08.05